

Особливості психосоціального розвитку учнів початкової школи

Розвиток і механізми дозрівання структур головного мозку дитини

Одним із важливих наукових досягнень виявилось відкриття про спеціалізацію півкуль головного мозку. Вчені з'ясували, що права півкуля сприймає та обробляє інформацію з довкілля цілісно, а ліва – послідовно. Праву півкулю умовно називають «художником», тому що вона найактивніша під час творчої діяльності, сприймання ритму, рими, інтонацій, під час просторового орієнтування, розпізнавання емоцій, запам'ятовування образів, зокрема й людських облич. Ліву півкулю умовно називають «мислителем», і вона найактивніша під час процесів логічного й абстрактного мислення, обчислень, вивчення мов (мова – це послідовність речень, що складаються з послідовності слів, які, своєю чергою, складаються з послідовності звуків).



Однак спеціалізація півкуль відбувається не від самого народження. Немовлята, яким через хворобу вилучали ліву півкулю головного мозку, не мали надалі проблем із вивченням мов, на відміну від людей, яким робили таку саму операцію у дорослому віці. Досліджуючи діяльність мозку в різновікових групах, учені з'ясували, що спочатку обидві півкулі беруть участь у всіх мозкових процесах. До 6-7 років відбувається спеціалізація творчої правої півкулі, а спеціалізація раціональної лівої півкулі завершується приблизно до 9-10 років. До цього ж віку дозріває і така структура головного мозку, як мозолисте тіло, яке забезпечує тісний взаємозв'язок лівої та правої півкуль.

Врахування функціональної асиметрії мозку – один із важливих чинників в організації навчання учнів початкової школи. Це стосується як учнів 1-2-х класів, так і старших дітей з переважанням правопівкульного мислення, оскільки шкільні програми та підручники здебільшого розраховані на навчання школярів з домінуючою лівою півкулею. На жаль, у школі, починаючи з першого класу, прийнято сумирно сидіти, не рухатися, букви і числа вчити лінійно, читати і писати на дошці чи в зошиті, тобто лівопівкульним способом. Таке навчання швидко перетворюється на дресирування дитини, призводить до зниження мотивації, стресів і неврозів. Зловживання термінами й абстрактними поняттями знижує пізнавальний інтерес дитини, формує звичку до зубріння.

Останнім часом з'явилася тенденція поділу початкової школи на два етапи: 1-2-й і 3-4-й класи. На першому етапі учні навчаються переважно у формі гри, а навколишній світ вивчають так, як його сприймають діти, – цілісно, а не за галузями знань.

Далі розглянемо особливості фізичного, психічного та соціального розвитку учнів, а також актуальні проблеми школярів для кожного класу початкової школи. Як і в будь-яких вікових періодизаціях, тут подано загальні характеристики середньостатистичної дитини, якої насправді не існує. Тому індивідуальні відхилення є неминучими.

Особливості розвитку учнів 1-4 класів

1 клас (6-7 років)

Фізичний розвиток

У першому класі темп росту дітей обох статей уповільнюється, а збільшення маси тіла пришвидшується, особливо за рахунок м'язів, що сприяє зростанню фізичної сили, підвищенню здатності організму до відносно тривалої діяльності. За цими показниками хлопчики випереджають дівчаток.

Дрібні м'язи розвиваються повільніше. Діти цього віку добре ходять і бігають, але ще недосконала координація рухів, здійснюваних дрібними м'язами рук. Тому першокласникові важко писати в межах рядка, спрямовувати роботу руки, не роблячи зайвих рухів, які швидко викликають втому.

Психічний розвиток

До моменту, коли дитина йде до школи (6-7 років), у неї більш розвинена (спеціалізована) права півкуля головного мозку, яка відповідає за емоції, ритм, творчість, просторове орієнтування та цілісне сприймання світу. Ліва півкуля, відповідальна за логіку, обчислення, вивчення мов і засвоєння іншої теоретичної інформації, завершує спеціалізацію до 9-ти років. Тому навчання молодших школярів має здійснюватися природнім для них правопівкульним методом – через творчість, наочність, позитивні емоції, сенсорні відчуття. Уроки доцільно проводити в максимально ігровій формі. Діти потребують того, щоб постійно рухатися, розмовляти, діяти. Фізкультхвилинки і пальчикова гімнастика обов'язкові на кожному уроці.

Соціальний розвиток

Соціальна ситуація, в яку потрапляє дитина у школі, – це світ, досі не відомих їй взаємин з однокласниками і вчителями. Учитель для першокласника – головний авторитет. Кожна дитина намагається отримати увагу і похвалу вчителя. Навіть ставлення до однокласників залежить від ставлення до них дорослих: «Я люблю тих, кого любить учитель».

Актуальні проблеми

Зі вступом до школи збільшується кількість вимог, очікувань, наголошується на тому, що дитина «повинна» робити, а не на тому, що вона «хоче». Їй потрібно освоїти новий шкільний простір, засвоїти норми поведінки та звикнути дотримуватися нових правил, узгодити своє життя зі шкільним розпорядком дня. У дітей, які не відвідували закладів дошкільної освіти і не звикли до режиму, це може викликати стрес. Їм може бути складно вчасно лягати спати, рано вставати, через недосипання у дитини може виникнути виражена загальмованість чи, навпаки, гіперзбудливість, гіпердинамія.

Період освоєння, прийняття навчальної ситуації за сприятливих умов триває близько двох місяців (усю першу чверть, а іноді весь перший рік). Не можна «кинути» дитину в цій важкій ситуації, розраховуючи, що вона самостійно з нею впорається, проте шкідлива й інша крайність – перехоплювання, придушення ініціативи дитини.

Перше півріччя – високий ризик виникнення синдрому дезадаптації. Порушення адаптаційного процесу можуть виявлятися у:

- зниженні мотивації до навчання;
- несформованості елементів навчальної діяльності;
- невмінні пристосуватися до темпу шкільного життя;
- неспроможності довільної регуляції поведінки, уваги.

2 клас (7-8 років)

Фізичний розвиток

Для фізичного розвитку 7-8-річної дитини характерне швидке нарощування м'язової маси, зокрема в ділянці тазу, грудей і спини, навіть візуально видно округлення статури школяра. Доцільно, щоб дитина щодня виконувала вправи для зміцнення м'язів, оскільки це допоможе у формуванні правильної постави.

Психічний розвиток

Поступово розвиваються пам'ять, довільна увага. Загартовується воля (діти вчаться стримувати безпосередні імпульси, зважати на думку інших). Переважає наочно-дієве мислення.

Для тривалого зосередження уваги учні потребують зовнішньої опори у вигляді демонстрацій, цікавих картинок, ігрових ситуацій. Здатність до концентрації уваги залежить не лише від волі, а й від темпераменту дитини. Деяким дітям ще складно бути уважним упродовж усього уроку. Стійкість уваги знижується до кінця дня, тижня, навчальної чверті (триместру), після хвороби. Не варто вимагати від другокласників абсолютної тиші і дисципліни на уроках, адже дехто з них заради дотримання тиші вичерпає весь запас своїх сил.

Соціальний розвиток

Разом із навчальною діяльністю діти починають дедалі більше уваги приділяти взаєминам з учителями й однолітками. Учитель залишається для них авторитетом, але

ставлення до нього стає більш особистим. Діти прагнуть спілкуватися з учителями на перервах, прогулянках.

Розвивається здатність до взаємодії з однолітками в іграх і навчанні, діти вчаться домовлятися, поступатися, розподіляти завдання без допомоги дорослих. По суті, це перші паростки дорослішання, що характеризуються балансом у бажанні отримувати і давати.

Актуальні проблеми

Для другого класу характерна висока індивідуальна варіативність темпів дозрівання. Різниця психологічного віку серед учнів одного класу до півтора року.

Розвивається пізнавальна рефлексія, діти починають оцінювати себе, розмірковувати над причинами невдач. У деяких через це знижується самооцінка («Я поганий, тому що погано пишу, читаю»). Тому важливим завданням для вчителя є створення ситуації успіху, щоб жодна дитина не зневірилась у своїх силах і не втратила мотивації до навчання.

3 клас (8-9 років)

Фізичний розвиток

У 8-9 років дівчатка наздоганяють у вазі хлопчиків. Відбувається скостеніння кісток зап'ястя, розвиваються м'язи кистей рук, посилено формується дрібна моторика.

Відбувається дозрівання лобних зон кори головного мозку та мозолистого тіла, через що рухи дітей стають чіткішими, стабільнішими, вони можуть контролювати темп, швидкість і якість рухів.

Продовжується формування гальмівних синапсів, через це діти стають емоційно врівноваженішими, рідше плачуть через найменші проблеми.

Психічний розвиток



Діти спокійні й уважні на уроках. Добре виконують стандартні завдання, вміють діяти за зразком. Через завершення спеціалізації лівої півкулі, що відповідає за раціональне мислення, у дітей пробуджується здатність до логічного й абстрактного мислення; швидко формуються умовні рефлексії; навички міцні і стійкі до зовнішнього гальмування.

Дещо уповільнюється розвиток уяви і творчих здібностей. Щоб запобігти пригніченню лівою півкулею діяльності правої, варто постійно стимулювати в учнів креативність, включати у навчальний процес творчі завдання.

Соціальний розвиток

Відбуваються зміни у взаєминах зі значущими дорослими (вчителями і батьками). Завдяки сформованій здатності до аналізу та критичного мислення діти починають реалістичніше оцінювати дорослих, але при цьому в них може виникнути негативне ставлення, "нігілізм", страх, злість чи образа за несправедливі переваги іншим учням, погані оцінки тощо.

Дедалі більшого значення набувають взаємини з однолітками. Поступово втрачає значущість формула: «Я люблю того, кого любить учитель». Самооцінка більше будується на взаєминах з однолітками: «Я хороший, тому що у мене багато друзів».

У цьому віці діти більше прагнуть спілкуватися з однолітками своєї статі, тому вчитель має докладати зусилля, щоб об'єднати весь клас, підтримувати добрі стосунки між хлопчиками і дівчатками.

Актуальні проблеми

Для більшості учнів – це найбільш стабільний період у початковій школі. Діти вже звикли до своєї соціальної ролі. У них сформований образ старанного учня і вони чітко уявляють, що треба робити, щоб відповідати цьому образу.

Однак у цьому віці діти часто ходять не лише до школи, а й відвідують інші установи, наприклад музичну школу, туристичний клуб, до яких вони можуть добиратися пішки чи громадським транспортом. Також часто в компанії однолітків вони можуть виходити за межі двору і навіть вулиці. Тобто автономність дитини значно зростає, а разом із нею виникають додаткові ризики.

4 клас (9-10 років)

Фізичний розвиток

Приблизно з 10-ти років дівчатка випереджають у вазі хлопчиків. У них починається передпубертатний період, під час якого вони набирають додаткову масу тіла, яка забезпечує запас для наступного «стрибка росту». В цей період діти мають підвищену потребу в поживному та калорійному харчуванні, а недостатнє чи незбалансоване харчування може спричинити сповільнення росту і розвитку в підлітковому віці.

Психічний розвиток

У цей період завершується виражена спеціалізація лівої півкулі головного мозку, яка більше пристосована до аналітичної діяльності й відповідає за логічне мислення, формулювання понять, побудову узагальнень, висновків, складання передбачень тощо.

Завдяки цьому четвертокласники здебільшого вчать швидко і зосереджено. Самостійно працюють із підручником, розуміють значення піктограм, символів, шрифтових виділень. Завдяки розвитку логічного мислення посилюється здатність до:

- аналізу – учні класифікують, групують, знаходять причиново-наслідкові зв'язки;

- синтезу – визначають головне, роблять висновки;
- передбачення – передбачають розвиток подій;
- оцінки – оцінюють ситуації, здатні до самооцінки.

Соціальний розвиток

У взаєминах із дорослими найважливішою рисою цього віку є особлива відкритість душі. Діти не лише впускають дорослих у свій внутрішній світ, а й запрошують у нього. Вони із задоволенням спілкуються з дорослими. Це практично останній віковий період, коли дитина настільки відкрита, і саме тепер можна особливо ефективно впливати на формування її світогляду.

У взаєминах з однолітками діти стають самостійнішими у розв'язанні шкільних проблем. У групових іграх та спільному навчанні вони охоче беруть на себе роль лідера. Переймаються справами друзів, допомагають, надають психологічну підтримку.

Актуальні проблеми

У четвертому класі діти готуються до першої у своєму житті Державної підсумкової атестації (ДПА). І хоча результати атестації не мають для них життєво важливого значення (наприклад, від цього не залежить, чи переведуть дитину до 5-го класу), проте значна частина дорослих (учителів і батьків) дуже хвилюються та передають свої хвилювання дітям.

Пов'язані з цією подією розумові й емоційні перевантаження можуть зашкодити дитині, змінити її пізнавальну мотивацію на менш продуктивну мотивацію уникнення («Я вчуся не тому, що мені цікаво, а щоб не отримати поганих оцінок на ДПА»). А якщо оцінки виявилися недостатньо високими, мотивація до навчання може істотно знизитися. Завдання вчителів і батьків не допустити цього й підтримати дітей незалежно від результатів ДПА, пояснити, що оцінки – це лише цифри, які жодним чином не відображають їхнього потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа) – 2017. – Режим доступу:
<https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9Wcd2l2WkRrQW9Ra1U>